

СРЕТЕН В. ВУКОСАВЉЕВИЋ: ИСТОРИЈА СЕЉАЧКОГ ДРУШТВА, ОРГАНИЗОВАЊЕ СЕЉАЧКЕ ЗЕМЉИШНЕ СВОЈИНЕ, САН ПОСЕБНА ИЗДАЊА КЊ. СС/Х ИНСТИТУТ ЗА ИЗУЧАВАЊЕ СЕЛА, КЊ. / БЕОГРАД 1953, СТР. 335.

I

Сретен Вукосављевић се подухватио тешког и одговорног посла: да обради историју српског сељачког друштва. То је тим похвалније што је Вукосављевић први наш научник који је ту тему схватио као животно дјело. Он је свој рад подијелио у четири дијела: организовање сељачке земљишне својине, организовање сељачког насеља, организовање сељачких радова и о друштвеним заједницама и о облицима понашања у њима.

Вукосављевић је један од ријетких живих људи наше земље који је располагао са највише сакупљене грађе са овог сектора. Грдна је штета што му је тај материјал у минулом рату пропао. Али он је ипак много тог материјала успио да обнови, било новим сакупљањем, било на основу сјећања, да га сад пажљиво сређује и обрађује у својим најављеним студијама.

Историја сељачког друштва, према Вукосављевићу, је историја друштвених збивања од прије три вијека (XVII, XVIII и XIX вијек), т. ј. од кад су се у овим крајевима населили преци данашњег становништва. Према њему, од тада почиње епоха садашњег сељачког друштва у нашој земљи. Од те нове епохе развила се садашња земљишна својина.

Извори за ово проучавање су међе земљишних дионица, традиција, језички заостаци и називи локалитета и др. „Анализа међа баштинских деоница је у неку руку слична палеографском дешифровању једног старог текста“. Затим: „Читање свог текста осветљава целу историју стварања баштинских својина у том селу“ (Предговор, стр. 4).

Вукосављевић каже да традиција у већем дијелу наших области засеже до почетка уобличавања својине. „Сачувана је у сећању детаљна историска хроника о једној деоници земљишта, о великим земљишним целинама, о променама у пољопривредним културама“ (стр. 5).

Језични остаци и називи локалитета оставили су у разним именима и називима отиске друштвеног стања коме су постали. Називи Ћетениште, код Пријепоља и Ланишта у Златару (Санџак) говоре о томе да се тамо некад гајио лан (лан се турски каже ћетен), иако се сада тамо не сади. Тих назива би могли наћи много по својој земљи (нпр. Ланиште у Бајичкој Планини у Ловћену и др. сличних назива кроз Катунску Нахију у Црној Гори има више, — примј. Н. М.)

Наш сељак је испитивао корисност усјева и плодност земљишта, па је на основу проучавања и искуства њивио оне кул-

туре које су биле рентабилније. „Готови научни резултати који су израђени на селу скоро увијек могу да послуже испитивачу као добра помоћ. Као привремене научне претпоставке. Али се с в о ј и м радом мора свака та претпоставка примити или одбацити: прибирањем, одабирањем и обрађивањем конкретних података и свих извора за ова проучавања.“ (стр. 7).

Писац каже да су означена четири извора за проучавање данашњег сељачког друштва довољна да се продре у коријене сељачких друштвених установа и расвијетле развој баштинске и колективне земљишне својине, историја заснивања и развртка сељачких насеља и села као насеља, као и облика сељачких радова. Даље писац препоручује упоређивање два или више ових извора, уз марљиви стрпљиви и упорни рад на терену у сврху сакупљања грађе, а затим доношење закључака.

Тај метод рада је научан и озбиљан.

Ова књига има за главни задатак да помогне што шире и обухватније прикупљање материјала за изучавање сељачког друштва. Али она није само материјал. Она је расправа, студија тог проблема. Материјал је у њој узет као цитат, примјер и доказ појединих закључака у једном одређеном погледу на проблем проучавања сељачког друштва.

Књига је подијељена у пет главних поглавља, и то: Сеобе и насељавања, Организовање баштинских деоница, Историја колективне земљишне својине, Стварање сеоског атара и Аграрни односи.

Вукосављевић је у овим проучавањима узео као основицу проучавање Јована Цвијића и његових сарадника.

Ова студија, без обзира како ће се ко сложити са њеним закључцима, претставља озбиљан и студиозан рад и добро ће послужити сваком научном раднику који се бави овим проблемима. Она је писана са пуно савјести и љубави, присно и топло у односу на земљу и народ, тако да понегдје њен писац, и не хтијући, проговори језиком пјесника. Говорећи о везаности сељака за земљу, писац каже, да се на многим мјестима сељак аграрно заробљавао и понижавао, само да не би напустио земљу. „Увијања и довијања, трпљења дуга и бескрајна понижавања, спољашње прилагођавање оделом и држањем. Некад и некад, поретко отворени револт. Сто жила и жилица пустио је у земљу, са сто кука и лозица прилепио се био за тле. Није се дао искоренити потпуно. Повијен по земљи, кад му се корен ишчупа на једном крају, пуштао га је као биљка пузавица у земљу на другом крају“ (стр. 50).

Посебно треба истаћи изворски јасан и богат језик ове студије.

II

Писати приказ на ову студију значило би писати другу студију, што ми овом приликом немамо намјеру. Истакли би само неколико начелних питања.

За разлику од многих других научних расправа у овој нема, сем врло мало, коришћења литературе. Настојало се да се на сектору проучавања сељачког друштва, из сакупљене грађе, продуже и продубе традиције Цвијићевих концепција.

Примјер Сретена Вукосављевића у нашој науци је риједак и заслужује високо поштовање. Он се као учитељ, личним, упорним, педантним и марљивим радом пробио до професора универзитета, а затим до управника Института за изучавање села САН. Но без обзира на његово одлично познавање народног живота, ми се не би сложили са неким његовим погледима на проблеме које проучава, као ни са начином обраде материјала.

Испитивањем сељачког друштва као цјелине и сељачког посједа у склопу те цјелине досад се, по нашем сазнању темељније бавило само Студентско правничко друштво Београдског универзитета. Оно је 1936 године формирало посебну комисију која је разрадила план рада и упитнике за анкету о сељачком посједу. На основу стеченог искуства ови упитници су доживјели три редакције (1936, 1937 и 1938). Студенти су за вријеме школских ферија на терену попуњавали упитнике и слали Комисији. Биле су запажене врло интересантне анкете појединих села из Црне Горе, Босне и Македоније. Ову акцију Студентског правничког удружења помагали су и неки професори Београдског универзитета (др Синиша Станковић, — Борђе Тасић, др Јован Борђевић и др.).

Од анкета које су вршили наши истакнути грађански научници, поред Цвијића, ако не и обухватније од Цвијића, треба истаћи Валтазара Богишића, који је црпио материјал за своје студије од најбољих познавалаца народног живота са терена до угледних научника типа Стојана Новаковића, те материјале свеђивао, класифицирао по проблемима и упоређивао са истим проблемима других народа.

Институт за проучавање села САН је прва висока научна установа те врсте у историји наше науке. Што је САН том проблему дао такву важност, заслужује пуно поштовање.

Поред огромног материјала о развитку нашег села који је досад сакупљен и дјелимично објављен, није ни издалека исцрпљена сва грађа. Она чека свог сакупљача. Учинио би се велика услуга науци ако би Институт за изучавање села САН, напореда са студијама, објављивао сирову, сређену грађу. Али кад је Институт почео да своја истраживања приказује публици кроз студије ове врсте, добро би било да писци у току анализа појединих форма и степена развитка сељачког друштва, заузму свој

критички став према досадањим студијама из те области, преко којих се, без обзира на лични поглед појединаца, не може прећи (нпр. Цвијић, Новаковић, Богишић, Ердџановић и др.).

Међутим у овој студији то недостаје. Недостају и ознаке извора. У књизи има цитата старих пресуда и сетенција и сличних архивских података али, без ознаке архивског фонда из којег су узети, да ли су објављени и сл.

Из читаве се студије види да је пишчева руководећа мисао била да докаже да је рад подлога сељачкој земљишној својини. То је тачно, али не и довољно. Од те поставке може да се иде разним стазама.

Марксизам је научно освијетлио пут како треба гледати на свијет. Поставке његових класика не значе догму или шаблон. То су и сами класици марксизма наглашавали. Узети Енгелсово „Поријекло породице, приватне својине и државе“ и подметати га свакој ситуацији и у свакој земљи, значило би вулгаризовати марксизам. И сам Енгелс у писму Конраду Шмиту, 5 августа 1890, каже: „Наше схватање живота је углавном увод у изучавање, а не полуга за конструкцију у маниру хегелијанства. Треба изнова почети с проучавањем читаве историје. Треба до детаља истраживати услове разних друштвених формација прије него што се покушају из њих извести политички, приватно-правни, естетски, филозофски, религиозни и други погледи...“ (Маркс-Енгелс „О књижевности“, фуснота уз чланак „Против вулгаризације марксизма“, стр. 22 — Београд, 1946).

Вукосављевић неће поћи у овом правцу, и ово ради њега не наводимо. Ово наводимо у овој дискусији да нас он не би погрешно схватио, односно да бисмо казали да смо за стваралачку науку, за живи марксизам.

Али Вукосављевић је у отсуству једног марксистичког израженог погледа на свијет од једне начелно правилне поставке, да је рад отац свега, прескочио основне моторне снаге које крећу друштво напријед. Ми у његовим материјалима видимо више класне подвојености друштва него у његовим закључцима. Управо, у основним његовим закључцима ми ту подвојеност не видимо.

Основно питање ове студије је сељачка земљишна својина. Како је настала? То је централно питање које треба да ријешити ова студија.

Вукосављевић је тачно констатовао чињеницу да у турској држави немуслиманци нијесу могли бити администратори, војници и господари. Али не би се сложили са тим да Турци нијесу настојали да асимилирају народ који су покорили. Напротив, јасно се осјећа тежња Турака да што више немуслиманца задобију за ислам, као и појединих дјелова нашег народа предвођених својим горњим слојем, да се исламизирају, да би стекли нове

или сачували старе привилегије. Такво диференцирање нашег народа под окупатором је логично и условљено друштвеним супротностима које су у његовим редовима заоштраване и класним братимљењем владајућих код окупираног са окупатором. Само тако се може правилно схватити борба против потурица у Црној Гори од посљедњих Црнојевића (случај Станка Црнојевића) до владике Данила, као и сличне појаве у историји балканских Словена.

Питање проучавања постанка земљишне својине код нас везано је за проучавање живота наших народа од њиховог досељења у ове крајеве до новијег доба. Разрада развитка племена (која код Јужних Словена помиње још и Порфиригенит), феудална држава и перифериски остаци племена у неприступачним планинама, најезда Турака и положај нашег народа у тој ситуацији, модификација племена у појединим крајевима наших земаља након доласка Турака и сл. — све су то претходни начелни проблеми које треба расвијетлити да би се могао пратити развој земљишне својине.

Друго веома важно питање је утврђење карактера наших племена. Ту се не може проблем једнообразно ријешити код свих балканских народа. Има народа код којих је племе засновано на крвној заједници, има их код којих је њихова подлога економска заједница. А има и комбиновано. Многа црногорска племена наизглед су заснована на крвној заједници, међутим кад се мало дубље проуче, видјеће се да су постала и добила такав облик као економска заједница на одређеном терену. Интересантан је случај формирања племена Пјешиваца у Црној Гори, које је до Петра I било нахија (тако се помиње у нашим и млетачким документима из доба Шћепана Малог и Петра I), а касније се свуда помиње као племе Катунске Нахије.

Након расчишћавања ситуације по тим питањима лакше је пратити развитак земљишне својине.

Вукосављевић закључује да су наши преци углавном заузимали пуну земљу, па је крчили (стр. 58). Постанак земљишне својине Вукосављевић сматра спонтаним актом у вријеме досељења наших предака у ове крајеве (а то је било прије 2—300 година), а и она старосједилаца је постала на исти начин (стр. 56—57).

Ми се са овом поставком не би сложили као са начелом, већ само као с изузетком. Крајеве које ми данас насељавамо насељавали су разни народи који су се било селили, било асимилovali, са нама (Илири, Власи и др.). Наши преци су бјегали пред освајачима и насељавали се онамо гдје су могли мирније живјети. Досељеници су били бјегунци или збјегови, према томе да ли су појединачно или колективно тражили ново мјесто боравка. Није довољно убједљиво да се захватала пуста земља

или стварала нова баштина крчевином. То је могло бити као изузетак. Својина се углавном силом отимала, а тако и чувала. Бјегунац је тражио уточиште, већином без оружја и пристајао на услове које му пружа старосједилац. Али збјегове је морала пратити оружана сила. Они нијесу на мирни начин захватили земљу, нити мирним путем до ње долазили. Борба за земљу, и то крвава и непомирљива, протезала се између братства и братства, села и села, племена и племена, стотинама година. Црна Гора је најљепши примјер те борбе. У тој борби за земљу углавном леже коријени крвне освете, (прељуба и други разлози су другостепеног карактера). И данас се у многим селима Црне Горе зна тачно колико је остало неосвећених глава које су пале у борби за планину, њиву, воде и сл. Примјер Бајица и Његуша због планине и воде Иванових Корита, Бајица и Доњокрајаца због земље и др.

Дакле, углавном земља се отимала силом. Поријекло баштинске својине треба тражити у крвавој борби, не само са природом, већ и са људима.

Земља се отимала у класној борби беземљаша против феудалних господара. И то је ишло кроз тешке сукобе сељака са господарима. Примјер побуне Хумаца у Цетињском Пољу против баштинског режима на црковини Цетињског манастира под владиком Мардаријом Корнећанином 1638 године, то лијепо илуструје.

Тај догађај је забиљежен у „Цетињској хрисовуљи“, а објавио га је Марко Драговић у Летопису Матице српске 1891 године, књ. 167, стр. 5—7 под бр. 7 (цитат је И. Руварца у „Монтегрини“, стр. 51—52, Земун 1899).

Хумци, село у Цетињском Пољу, су се договорили да при-ти и сн у (потцртао Н. М.) црковну баштину и владика Мардарије је позвао братију и Турке да их умири. Мардарије с братијом је изнио пред кадију хрисовуље Ивана Црнојевића из којих се види да је земља манастирска. Хумци су рекли кадији: „Ми стојимо на земљу ђе не оставио господар Иван Црнојевић ка и свакога у то вријеме“. Кадија истјера Хумце и врати цркви земљу, али се сељаци нијесу умирили, већ „почеше манастир красти и жешчи и много зла чинити“. Затим су отишли у Подгорицу до паше и довели пашине чауше да их заштите. Владика је послао за властелу Црне Горе „и поћосмо по међах, кудије су биљега црковне, и Турци и Хришћани виђеше старе границе црковне. Тогда пашини чауши по правди Хумце свезаше и љуто и безмилостиво бише тољагама, и они умилно плакаху и жалосно вапијаху: помилујте не поради милости божје! Тогда ми, умиливши се, молихом чауше, да престанут от јарости, и да не бијут вешче, и да раздрешит их; но чауши первеје Хумце велми глобише, потом раздрешише“. Након тога је донесена одлука

„ако би игда хтјели Хумци што цркви притиснути ч поље или у гору, стависмо зарака 40 хиљада глобе, и да дође Господар, који земљом заповиједа, или буде Турчин или Христијанин, са васеми властели црногорским, да глобу узме, а Хумце преждене преко мора или преко планин, а баштина оста либера и да буде ва веки.“

Други примјер из XVIII вијека.

„На 1758. Во имја исуса христа.

Знано буди и вјеровано на свакоме праветноме суду или ти господаром пред ким би изишло ово писмо како уби Лука и Радуле Пера Раичевића с Рожаца, пак дође Бјелопавлић те им пожди куће и посјекоше виноград и Дабовићи побјегоше сви у Никшиће. Село их опуште. Пак Јанко Бошковић Мијушковић метну катун више куле на земљу Милатовића. Пак тај пут у сеја јечам Симон Контић са сином Савићем на катуниште код Пиштета на земљу црковну без питања црковнога, (потцртао Н. М.) пак се заплака игуман Максим: „Ево ће ми притискоше Повијани земљу (потцртао Н. М.) коју смо купили у Дамјановића“... итд. (Исписи Илије Беаре из разних црквених књига и записа који се чувају у Богишићевом архиву у Цавтату под ознаком, XV, 15).

Трећи примјер о постанку комуница.

„Сви Кучи имају три заједничке комунице и то: 1. Гору Какарицку, Гору Златичку и Поље Златичко; 2. Корита Отска; 3. Велипоље.

Прва заједничка комуница налази се више Подгорице и отета је (ово и све ниже у овом документу потцртао Н. М.) од Подгорице, друга комуница налази се више Орахова и отета је од Отах а трећа комуница налази се до Врмоше на страни Гусиња и отета је од Гусиња.

Кучи се дијеле на Дрекаловиће и Куче остале. Кучи остали су старосједиоци Куча а Дрекаловићи су новодосељено у Куче племе. Остали Кучи дијеле се на више мањих братстава и пошто се намножило племе Дрекаловића та братства осталијех Кучах почела су изумирати те су готово и изумрла или на танко дошла сва осим два три.

Према томе дијеле се и комунице кучке, т.ј. остали Кучи имају своје сеоске и планинске комунице, а Дрекаловићи опет своје. Осталим Кучима готово су свуђ раздијељене међусобно и сеоске и планинске комунице док напротив Дрекаловићима планинске комунице нијесу раздијељене, као нпр. Ком и друге које су такође на пушку отели Климентима и другима.

Све планинске комунице по добру се познају оне Дрекаловића од онијех те су Куча осталијех из чега се види да је ово

јачко племе потиснуло слаба братства осталијех Куча у слабије планинске предјеле (Богишићев архив у Цавтату XVI, 7 — из анкете о племенима „О Кучима“).

Ово би била три примјера из разних периода развитка Црне Горе, који нијесу изузеци, а који говоре о томе да се индивидуална и колективна својина у главном силом узимала и да се у сваком том захватању, притискивању и отимању може видјети класни моменат: борба меропаха, слободних сељака, беземљаша или сеоске сиротиње, да земља коју раде буде њихова, борба сиромашних племена без земље и планине, да узму од имућнијих, борба такозване „јачице“ против слабијег итд.

Вукосављевић сматра да је у почетку било мирно заузимање земљишта, а мало касније, услед пократа становништва, наступило је грабљење. Нарочито се грабило уочи стварања катастра, јер катастар треба да да баштини званичну законску форму. Тако је било у Србији (стр. 82 и 83).

Законик књаза Данила (чл. 46), а прије њега и Законик Петра I од 1798 и 1803 (чл. 15) тражи озакоњење куповице куће или баштине.

Вукосављевић наводи ове податке без довољно анализе. Било је пожељно упустити се у анализу зашто баш држава преко својих институција инсистира на неповредивост својине. И санкционише је. Друго, откуда отпор сељака припадника појединих племена, и племена као цјелине против тих одредаба. Добијамо утисак да писац објективно иде Малтусовом теоријом, да становништво расте геометријском прогресијом, а друштвена производња аритметичком. Ради тога и таквог схватања не могу се јасно ни уочавати у свим овим проблемима и појавама класни моменти, односно класни сукоби.

Ми би могли тако дуго дискутовати о низу пишчевих закључака, што нам овом приликом није намјера. Имали смо намјеру да укажемо само на основна неслагања са писцем у погледима на развитак друштва, а тим самим и на извјесне недостатке, по нашем мишљењу, метода обраде ове студије.

Но без обзира на то, Вукосављевић је у овој студији истакао низ значајних проблема, који ће научне раднике, који се баве овим питањем, постаћи на ширу и документованију анализу.

На крају озбиљно би замјерили, иако то не спада у оквиру оваквих приказа, техничкој опреми књиге. Књига је на много мјеста тако оштећена, небудношћу коректора, измијешаним слогом, да су јој извјесне стране неупотребљиве (нпр. стр. 14 ред 11—12 оздо, 19 при врху, 40 ред. 10 и 11, 42 од 6—8 ретка, итд.).